

Pisarze baroku i oświecenia w trosce o dobro kraju

Troska o dobro ojczyzny należy do najważniejszych i najbardziej trwałych tematów literatury polskiej. Pisarze kolejnych epok obserwowali sytuację państwa, oceniali postępowanie obywateli, przypominali o obowiązkach patriotycznych i proponowali potrzebne reformy. Literatura nie była dla nich wyłącznie źródłem rozrywki. Stawała się narzędziem wychowania społeczeństwa, ostrzeżeniem przed nadchodzącym niebezpieczeństwem oraz próbą wpłynięcia na postawy ludzi odpowiedzialnych za los kraju.

Ideał świadomego obywatela wykształcił się już w renesansie. Jan Kochanowski w **Odprowie posłów greckich** przedstawił Antenora, który kieruje się dobrem państwa, a nie prywatnym interesem. Przeciwnieństwem bohatera jest przekupny i egoistyczny Aleksander. Troja, której przywódcy nie potrafią podjąć odpowiedzialnej decyzji, staje się czytelną przestrogą dla Rzeczypospolitej. Podobne problemy podejmowali Andrzej Frycz Modrzewski, Mikołaj Rej i Piotr Skarga. Krytykowali niesprawiedliwość prawa, osłabienie władzy, prywatę, brak odpowiedzialności oraz krzywdę niższych stanów. Twórcy baroku i oświecenia kontynuowali tę tradycję w warunkach jeszcze poważniejszego kryzysu.

Wiek XVII był dla Rzeczypospolitej czasem licznych wojen, buntów i konfliktów wewnętrznych. Powstanie Chmielnickiego, najazd szwedzki, wojny z Rosją i Turcją wyniszczały kraj. Towarzyszyły im spory religijne, rosnąca potęga magnaterii, kryzys sejmu oraz osłabienie władzy królewskiej. Szlachta broniła swoich przywilejów, ale coraz częściej zapominała, że wolność powinna łączyć się z odpowiedzialnością. Liberum veto, prywatne armie magnackie i niechęć do płacenia podatków utrudniały stworzenie sprawnego państwa.

Najwybitniejszym barokowym poetą podejmującym problem odpowiedzialności za ojczyznę był Wacław Potocki. Jako szlachcic znał środowisko, które opisywał, dlatego jego krytyka nie była atakiem człowieka z zewnątrz. Poeta dostrzegał wartość rycerskiej tradycji, ale równocześnie widział, że współcześni mu Sarmaci coraz rzadziej dorastają do dawnych ideałów. W jego utworach pochwała bohaterskiej przeszłości sąsiaduje z ostrą diagnozą teraźniejszości.

W **Transakcji wojny chocimskiej**, nazywanej także **Wojną chocimską**, Potocki opisał walki polsko-tureckie z 1621 roku. Utwór powstał prawie pół wieku po przedstawionych wydarzeniach. Poeta korzystał między innymi z relacji Jakuba Sobieskiego i uczynił z bitwy przykład patriotyzmu, dyscypliny oraz współdziałania różnych sił Rzeczypospolitej. Centralną postacią dzieła jest hetman Jan Karol Chodkiewicz, który przed bitwą przemawia do żołnierzy i przypomina im o odpowiedzialności za ojczyznę.

Mowa wodza ma podnieść morale walczących, ale jest też skierowana do współczesnych Potockiemu czytelników. Chodkiewicz przypomina o odwadze przodków, honorze rycerskim i obowiązku obrony kraju. Żołnierz nie walczy wyłącznie dla osobistej sławy, lecz chroni rodzinę, wiarę, ziemię i wolność całej wspólnoty. Przeszłość pełni funkcję wzorca, który ma zawstydzić ludzi żyjących w czasach poety. Potocki sugeruje, że państwo może ocaleć tylko wtedy, gdy obywatele będą zdolni do podobnego poświęcenia.

Nie oznacza to, że **Wojna chocimska** jest prostą pochwałą wojny. Poeta pokazuje wysiłek żołnierzy, cierpienie i śmierć, a także ogromną odpowiedzialność dowódcy. Najważniejsza pozostaje zdolność wspólnoty do działania w chwili zagrożenia. Potocki przeciwstawia dawną dyscyplinę współczesnemu sobie rozprężeniu, egoizmowi oraz niechęci szlachty do podporządkowania się potrzebom państwa.

Krytyczna ocena sytuacji Rzeczypospolitej pojawia się w

utworze *Nierządem Polska stoi*. Tytułowy „nierząd” nie oznacza rozpusty, lecz brak sprawnego porządku prawnego i politycznego. Poeta zauważa, że w kraju nieustannie ustanawia się nowe prawa, których nikt nie przestrzega. Przepisy bywają sprzeczne, niejasne i dostosowane do interesów ludzi posiadających władzę. Najwięcej tracą ci, którzy nie mogą bronić się za pomocą pieniędzy i wpływów.

Potocki występuje przeciwko chaosowi prawnemu oraz nierówności wobec prawa. Nie twierdzi jednak w tym utworze, że głównym problemem jest ucisk biedniejszej szlachty przez cały naród. Pokazuje raczej państwo, w którym prawo nie chroni wspólnoty, ponieważ staje się narzędziem silniejszych. Taka sytuacja prowadzi do utraty zaufania obywateli i osłabienia Rzeczypospolitej.

Osobnym problemem w życiu Potockiego była nietolerancja religijna. Poeta należał początkowo do braci polskich, czyli arian, których w 1658 roku skazano na wygnanie. Sam przeszedł na katolicyzm, aby pozostać w kraju. Doświadczenie to wpłynęło na jego poglądy. Krytykę zasady, według której silniejszy narzuca swoje przekonania słabszemu, odnajdujemy szczególnie w utworach takich jak *Kto mocniejszy, ten lepszy*. Nie należy więc łączyć wszystkich wątków tolerancji wyznaniowej wyłącznie z *Nierządem Polska stoi*.

Satyryczny obraz szlacheckiej nieodpowiedzialności zawiera *Pospolite ruszenie*. Utwór przedstawia nocny alarm w obozie. Rotmistrz próbuje obudzić szlachtę i przygotować ją do walki, lecz spotyka się z oburzeniem. Śpiący rycerze nie chcą wstawać, a wojskowy rozkaz traktują jako naruszenie swojej osobistej wolności. Zamiast gotowości do obrony kraju pojawiają się wygodnictwo, pycha i lekceważenie dyscypliny.

Komizm sytuacji ma gorzki charakter. Pospolite ruszenie, które powinno stanowić siłę obronną państwa, okazuje się zbiorowiskiem ludzi niezdolnych do podporządkowania się dowódcy. Szlachta myli wolność z prawem do nieograniczonej

samowoli. Potocki uświadamia, że armia nie może zwyciężyć, jeżeli każdy żołnierz uważa własną wygodę za ważniejszą od rozkazu. Wolność pozbawiona obowiązku prowadzi do anarchii.

Podobną diagnozę zawierają **Zbytki polskie**. Poeta pyta z ironią, o czym myśli Polska, i odpowiada, że mieszkańcy kraju troszczą się przede wszystkim o wystawne stroje, karety, służbę, ucztę i klejnoty. Bogata szlachta oraz magnateria żyją ponad stan, podczas gdy państwu brakuje pieniędzy na wojsko. Zewnętrzny przepych maskuje wewnętrzną słabość Rzeczypospolitej.

Potocki nie potępia każdej formy dostatku. Sprzeciwia się sytuacji, w której prywatny luksus rozwija się kosztem dobra publicznego. Obywatele chcą korzystać z przywilejów, ale nie są gotowi płacić podatków ani ponosić kosztów obrony kraju. Poeta przewiduje, że wraz z upadkiem państwa znikną również ich majątki. Zaborca nie uszanuje drogich strojów ani szlacheckiej dumy. Troska o ojczyznę jest więc nie tylko moralnym obowiązkiem, ale także warunkiem zachowania osobistego bezpieczeństwa.

Utwory Potockiego pokazują dwa przeciwstawne obrazy szlachty. W **Wojnie chocimskiej** pojawiają się żołnierze zdolni do ofiarności i podporządkowania się wspólnemu celowi. W **Pospolitym ruszeniu** i **Zbytkach polskich** widzimy ich potomków, którzy wolą spać, ucztować i bronić własnych przywilejów. Zestawienie to ma skłonić czytelnika do odnowienia dawnego etosu obywatelskiego.

Oświecenie przyniosło jeszcze bardziej programowe zainteresowanie sprawami państwa. Poeci i publicyści nie ograniczali się do moralnych ostrzeżeń. Przygotowywali konkretne projekty reform dotyczące sejmu, armii, edukacji, praw mieszczan i położenia chłopów. Literatura stała się częścią publicznej debaty, która doprowadziła między innymi do powstania Komisji Edukacji Narodowej, obrad Sejmu Wielkiego i uchwalenia Konstytucji 3 maja.

Istotną rolę odegrał Stanisław August Poniatowski. Ocena jego działalności politycznej pozostaje niejednoznaczna. Król działał pod presją Rosji, popełniał błędy i nie zdołał ochronić państwa przed rozbiorami. Nie należy go jednak określać wyłącznie jako polityka „niewielkiej miary”. Wspierał reformy, kulturę i edukację, założył Szkołę Rycerską, patronował czasopismu „Monitor” oraz przyczynił się do powstania Teatru Narodowego. Organizowane przez niego obiady czwartkowe gromadziły pisarzy, uczonych i artystów dyskutujących o sposobach unowocześnienia kraju.

Jednym z najważniejszych uczestników życia kulturalnego epoki był Ignacy Krasicki. Jego troska o ojczyznę wyrażała się przede wszystkim w walce z wadami obywateli. Poeta uważał, że nie można stworzyć sprawnego państwa bez moralnej i intelektualnej przemiany społeczeństwa. Dlatego krytykował głupotę, pychę, pijaństwo, powierzchowną religijność, nieuctwo i bezmyślne naśladowanie cudzoziemskich mód.

W satyrze *Świat zepsuty* Krasicki przedstawia obraz upadku dawnych wartości. Prawda i uczciwość zostały zastąpione przez kłamstwo, chciwość i występki. Więzy rodzinne słabną, urzędy stają się okazją do prywatnego zysku, a obywatele nie czują odpowiedzialności za wspólnotę. Ton utworu jest znacznie poważniejszy niż w wielu innych satyrach autora.

Szczególnie ważna jest metafora ojczyzny jako okrętu zagrożonego przez burzę. Obywatele przypominają załogę, która może próbować ratować się pojedynczo albo wspólnie podjąć wysiłek ocalenia statku. Krasicki opowiada się za drugą możliwością. Nawet jeżeli sytuacja wydaje się beznadziejna, uczciwiej jest podjąć walkę, niż uciec i pozostawić kraj na pastwę losu. Patriotyzm oznacza zatem odpowiedzialność, solidarność i gotowość do działania.

W satyrze *Do króla* Krasicki zastosował ironię. Pozornie krytykuje Stanisława Augusta, wyliczając jego „wady”: polskie pochodzenie, młody wiek, wykształcenie, łagodność i

zainteresowanie kulturą. W rzeczywistości wszystkie zarzuty kompromitują konserwatywnego szlachcica, który je wypowiada. Poeta broni programu reform i pokazuje absurd sarmackich uprzedzeń. Obywatele odrzucają króla nie dlatego, że jest złym władcą, ale dlatego, że nie odpowiada ich wyobrażeniu monarchy groźnego, starego i obcego.

W **Pijaństwie** Krasicki krytykuje nałóg niszczący zdrowie, rozum i relacje między ludźmi. Bohater doskonale zna argumenty przemawiające za trzeźwością, lecz po zakończeniu rozmowy ponownie idzie się napić. Poeta pokazuje, że samo rozpoznanie wady nie wystarczy. Potrzebna jest jeszcze wola zmiany własnego postępowania. Pijaństwo nie jest wyłącznie prywatnym problemem jednostki, ponieważ społeczeństwo złożone z ludzi niezdolnych do samokontroli nie potrafi rozsądnie kierować państwem.

W **Żonie modnej** przedmiotem krytyki stają się rozrzutność, życie ponad stan i bezmyślne przejmowanie zagranicznych mód. Tytułowa bohaterka urządza majątek według francuskich wzorów, sprowadza kosztowne wyposażenie i wymaga licznej służby. Jej zachowanie prowadzi do ruiny. Winny jest również mąż, który zawarł małżeństwo dla posagu. Krasicki pokazuje, że pragnienie prestiżu i bogactwa niszczy zarówno rodzinę, jak i gospodarkę.

Bezpośrednim wyrazem patriotyzmu jest **Hymn do miłości ojczyzny**. Poeta przedstawia w nim służbę krajowi jako najwyższą wartość. Prawdziwy patriota powinien być gotowy do ponoszenia cierpień, utraty majątku, a nawet oddania życia. Miłość do ojczyzny nie polega na chełpieniu się jej przeszłością, lecz na osobistym poświęceniu dla wspólnego dobra.

Krasicki proponował również pozytywne wzorce. W powieści **Mikołaja Doświadczyńskiego przypadki** przedstawił proces przemiany młodego szlachcica. Mikołaj zostaje źle wychowany, ulega modom i marnuje majątek. Dopiero podróże oraz pobyt na utopijnej wyspie Nipu uczą go prostoty, pracowitości, równości

i odpowiedzialności. Po powrocie do kraju stara się wprowadzać rozsądne zasady we własnym gospodarstwie i lepiej traktować poddanych.

Nipu nie jest dokładnym projektem ustroju, który należałoby bez zmian przenieść do Polski. Stanowi raczej zwierciadło ukazujące wady europejskiej cywilizacji. Mieszkańcy wyspy nie znają nadmiernego bogactwa, prywatnej własności w europejskim kształcie ani społecznej rywalizacji. Żyją prosto i wspólnie pracują. Krasicki wykorzystuje utopię, aby zapytać, czy postęp rzeczywiście prowadzi do moralnego doskonalenia człowieka.

Najbardziej rozbudowany program polityczny stworzył Stanisław Staszic. W **Uwagach nad życiem Jana Zamoyskiego** oraz **Przestrobach dla Polski** domagał się reformy państwa. Krytykował wolną elekcję, liberum veto, słabość armii, zacofanie oświaty i niesprawiedliwość społeczną. Uważał, że szlachta jest tylko jednym ze stanów, a nie całym narodem. Państwo nie może być silne, jeśli większość jego mieszkańców jest pozbawiona praw i możliwości rozwoju.

Staszic szczególnie ostro atakował magnaterię. Oskarżał ją o prywatę, podporządkowanie obcym dworom i blokowanie zmian. Jego zdaniem nadmierna potęga magnatów doprowadziła do osłabienia władzy centralnej oraz uzależnienia Polski od sąsiadów. Opowiadał się za zwiększeniem liczebności armii, uporządkowaniem pracy sejmu, rozwojem miast, poprawą położenia chłopów i stworzeniem nowoczesnego systemu edukacji.

Działalność Staszica nie ograniczała się do pisania. W późniejszych latach wspierał rozwój nauki, przemysłu i szkolnictwa. Utworzył Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, przekazując należące do niego dobra organizacji mającej służyć mieszkańcom. W testamencie przeznaczył znaczne sumy na cele społeczne. Jego życie potwierdzało więc przekonanie, że troska o kraj powinna wyrażać się w praktycznym działaniu.

Podobny program reform przedstawiał Hugo Kołłątaj. W dziele

Do Stanisława Małachowskiego... Anonima listów kilka domagał się usprawnienia sejmu, wzmocnienia władzy wykonawczej, poszerzenia praw mieszczan i poprawy położenia chłopów. Uważał, że naród nie może składać się wyłącznie ze szlachty. Jako działacz Kuźnicy Kołłątajowskiej wpływał na opinię publiczną w okresie Sejmu Wielkiego i uczestniczył w przygotowaniu Konstytucji 3 maja.

Idee reform popularyzował również Julian Ursyn Niemcewicz w komedii *Powrót pośła*. Utwór powstał w czasie obrad Sejmu Wielkiego i przedstawiał spór między patriotami a konserwatystami. Podkomorzy oraz jego syn Walery popierają reformy, zniesienie liberum veto i podporządkowanie prywatnego interesu dobru ojczyzny. Starosta Gadulski broni dawnych przywilejów, chwali się nieuctwem i nieustannie mówi, choć nie ma nic wartościowego do powiedzenia.

Niemcewicz wykorzystał komedię jako narzędzie politycznej perswazji. Ośmieszenie Gadulskiego miało przekonać widzów, że konserwatyzm nie jest obroną wolności, lecz przywiązaniem do anarchii i własnej wygody. Jednocześnie pozytywne postacie pokazywały, jak powinien postępować nowoczesny obywatel. Literatura została więc bezpośrednio włączona do walki o reformę państwa.

Po trzecim rozbiore ton literatury patriotycznej uległ zmianie. Zamiast programów naprawczych coraz częściej pojawiały się żal, rozpacz i pytanie o przyczyny klęski. Franciszek Karpiński w utworze *Żale Sarmaty nad grobem Zygmunta Augusta, ostatniego polskiego króla z domu Jagiellonów* opłakiwał upadek Rzeczypospolitej. Adresatem nie jest Stanisław August Poniatowski, lecz zmarły dwa wieki wcześniej Zygmunt August, symbol dawnej potęgi państwa.

Słowa „Ojczyzno moja, na końcuś upadła!” wyrażają rozpacz człowieka, który był świadkiem utraty niepodległości. Dawna Polska, rozciągająca się od morza do morza, nie ma już nawet skrawka wolnej ziemi. Karpiński idealizuje epokę Jagiellonów,

ale jego utwór nie jest wyłącznie wspomnieniem przeszłości. Stanowi oskarżenie współczesnych, którzy nie potrafili ochronić odziedziczonego państwa.

Pisarze baroku i oświecenia różnili się sposobem mówienia o ojczyźnie. Potocki odwoływał się do rycerskiej tradycji, piętnował samowolę szlachty i ostrzegał przed skutkami anarchii. Twórcy oświeceniowi częściej przedstawiali konkretne projekty reform oraz wykorzystywali literaturę do kształtowania opinii publicznej. Krasicki wychowywał społeczeństwo za pomocą ironii, Staszic i Kołłątaj tworzyli programy polityczne, Niemcewicz popularyzował je w komedii, a Karpiński opłakiwał kraj, którego nie udało się uratować.

Ich twórczość dowodzi, że patriotyzm nie polega wyłącznie na walce zbrojnej. Może wyrażać się w trosce o prawo, edukację, gospodarkę, kulturę i sytuację najsłabszych mieszkańców. Prawdziwa miłość do ojczyzny wymaga krytycyzmu. Pisarz zatroskany o państwo nie powinien ukrywać jego wad, lecz nazywać je i szukać sposobów ich usunięcia.

Literatura nie zdołała zapobiec rozbiorom, ale wysiłek jej twórców nie był bezowocny. Ich dzieła przechowały program moralnej oraz politycznej odnowy, z którego korzystały następne pokolenia. Po utracie państwa polska kultura stała się przestrzenią podtrzymywania narodowej tożsamości. Ostrzeżenia Potockiego, satyry Krasickiego, projekty Staszica i Kołłątaja oraz lament Karpińskiego przypominały, że ojczyzna wymaga nie tylko uczuć, ale przede wszystkim odpowiedzialnego działania.

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.